

وجین در محیط‌های الکترونیکی

علی اکبر خاصه^۱
نورالله کرمی^۲

چکیده

وجین، فرایندی برنامه‌ریزی شده است که اهمیت بسزایی در فرایند مجموعه‌سازی دارد. این مقاله، با تأکید بر چندین معیار جدید برای وجین منابع الکترونیکی، ضرورت انجام وجین را در محیط جدید منابع الکترونیکی، مورد بررسی قرار می‌دهد. همچنین، ایده‌ها و راه‌حلهایی چند، از قبیل وجین وبگاه‌های کتابخانه‌ای و نیز استفاده از سنجش الکترونیکی به‌عنوان شاخصی برای شمول منابع الکترونیکی در برنامه ارزیابی و وجین، ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها

کتاب الکترونیکی، منابع الکترونیکی، وجین، خط‌مشی وجین.

مقدمه

امروزه، در متون کتابداری مطالب فراوانی درباره منابع الکترونیکی، قالب‌های مختلف آن‌ها، نحوه فراهم‌آوری‌شان، و چگونگی استفاده از آن‌ها، می‌توان یافت. یکی از مسائلی که کمتر بدان پرداخته شده است، همانا ضرورت و نحوه انجام وجین منابع الکترونیکی می‌باشد. منابع اطلاعاتی را پس از انتخاب و فراهم‌آوری، فهرست‌نویسی می‌کنند و به

قسمت گردش منابع وارد می‌سازند. از این هنگام است که وارد فرایندی به نام CREW (بررسی، ارزیابی، و وجین مستمر)^۳ می‌شوند. روش‌های CREW، اطلاعاتی درباره نقاط ضعف و قوت مجموعه و همچنین افراط و تفریط کمی در قسمت‌های مختلف مجموعه ارائه می‌دهند. (۱۰)

اصطلاح وجین را، از رشته باغبانی به عاریت گرفته‌اند و به معنای برچیدن

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور مرکز صومعه‌سرا. khasseh@gmail.com

۲. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فن‌آوری. karaminus@gmail.com

3. Continuous Review, Evaluation, and Weeding.

مواد نامناسب و ناخواسته است. وجین، فرایندی دقیقاً برنامه‌ریزی شده است که به اندازه انتخاب و فراهم‌آوری منابع جدید، اعم از چاپی و غیرچاپی، دارای اهمیت است (۱۱). به هنگام ارزیابی و وجین، می‌باید سودمندی ظاهری و محتوایی منبع مورد بررسی قرار گیرد. انجام وجین، برای حفظ سلامت مجموعه ضروری است. نگاهداری منابع، تنها به دلیل افزایش کمی مجموعه یا به دلیل دشوار بودن و وقتگیر بودن فرایند وجین، و در نتیجه به‌انجام نرسیدن وجین، عذری غیرموجه است (۱۰). ارزیابی مستمر منابع اطلاعاتی، به ایجاد مجموعه‌ای مؤثر و باکیفیت خواهد انجامید. از این رو وجین به‌عنوان راهکاری ارزشمند و جزئی جداناپذیر از خط‌مشی مجموعه‌سازی محسوب می‌شود و یکی از بهترین فنون موجود برای ایجاد مجموعه‌ای مفید به‌شمار می‌رود.

منابع الکترونیکی و وجین

در سالیان اخیر، شاهد ظهور واقعیتهای تحت عنوان کتابخانه رقمی بوده‌ایم. کافی است در صفحه وب عبارت کتابخانه رقمی^۴ را وارد کنیم تا با سیلی از نتایج در این زمینه مواجه شویم. چنین تأکید فزاینده‌ای بر کتابخانه رقمی، به‌طور ضمنی مبین آن است که در دنیای کنونی مسئله «زمان» و «مکان»، برای کاربران از اهمیت بسزایی برخوردار است. زیرا با وجود کتابخانه رقمی، دیگر نیازی به مراجعه حضوری کاربر به کتابخانه نخواهد بود و او می‌تواند در هر ساعت از شبانه‌روز

و از راه دور و نزدیک، نیاز اطلاعاتی خویش را تأمین کند.

همان‌طور که ابزار اصلی کتابخانه‌های سنتی منابع چاپی است، ابزار عمده در کتابخانه رقمی نیز منابع الکترونیکی است. لیکن کتابخانه‌ها در مراحل نخستین پذیرش این رسانه به‌سر می‌برند و کارمندان آن‌ها هر چه از این رسانه نسبتاً جدید استقبال بیشتری نمایند، به میزان بیشتری کاربران خود را ترغیب به استفاده از آن خواهند کرد. از زمانی که کتابخانه‌ها از طریق وبگاه خود اقدام به دسترس‌پذیری مجموعه‌های الکترونیکی کرده‌اند، رویکرد به کتاب‌ها و منابع الکترونیکی بیشتر شده است؛ زیرا قابلیت‌های پیشرفته جستجو و دسترسی به رسانه‌های الکترونیکی، عاملی نیست که بتوان به‌سادگی از آن چشم پوشید.

از سوی دیگر، به خاطر فشاری که اینترنت و پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی بر مجموعه‌های چاپی و استفاده از آن‌ها وارد می‌سازد، شناسایی راهکارهای جدید برای مجموعه‌سازی منابع الکترونیکی، بیش از هر زمان دیگری ضرورت دارد (۵: ۱۱۳-۱۱۹). وجین نیز به‌عنوان یکی از فرایندهای مرتبط با مجموعه‌سازی، از این قاعده مستثنا نیست.

در نگاه نخست، ممکن است به اشتباه چنین به نظر برسد که چون مسائلی نظیر فضا و کهنگی ظاهری و خرابی در مورد منابع الکترونیکی صدق نمی‌کند، از این رو فرایند وجین هم برای چنین محیطی کارایی چندانی نداشته باشد و در نتیجه، لازم باشد این اصطلاح از قاموس دانش کتابداری وجین

4. Digital library.

گردد. ولی واقعیت آن است که رسانه‌های الکترونیکی، به‌رغم تازگی نسبی خود، نامزد وجین هستند. یکی از دلایل این امر، این است که چنانچه قرار باشد کتابخانه مبلغی به‌طور سالیانه در قبال محصول یا خدمتی بپردازد، میزان استفاده مستمر از آن محصول یا خدمت باید توجیه‌کننده هزینه پرداختی باشد؛ درست نظیر ادواری‌هایی که تنها در صورت وجود تقاضا تمدید اشتراک می‌شوند (۶: ۲۰۳). به عبارت دیگر، وجین تنها به معنای برداشتن و حذف کتاب نیست. حتی هنگامی که اشتراک پایگاهی اطلاعاتی یا مجله‌ای الکترونیکی تمدید نمی‌گردد، اقدام به وجین آن شده است؛ و این چیزی است که امروزه به‌وفور در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی به چشم می‌خورد.

پژوهش‌ها، بیانگر این امرند که ظهور رسانه‌های جدید اطلاعاتی، بر میزان و نحوه فعالیت‌های روزمره کتابداران بخش مجموعه‌سازی تأثیرگذار بوده است. دورنر^۵ پژوهشی انجام داد و در آن، تأثیر منابع اطلاعاتی رقمی را بر نقش‌های مدیران و کتابداران مجموعه‌ها در کتابخانه‌های تحقیقاتی پنج کشور انگلیسی زبان مورد بررسی قرار داد. یافته‌های پژوهش وی، روشن ساخت که در عین حال که مسئولیت‌های واقعی پاسخ‌گویان متحمل تغییراتی شده است، سطوح مسئولیتی و زمان صرف شده برای فعالیت‌های مربوط به منابع رقمی در مقایسه با پنج سال گذشته به‌طور کلی افزایش یافته است و زمان مربوط به منابع غیررقمی، یا به نسبت بسیار کم افزایش یافته، یا در همان سطح باقی مانده

و یا کمتر شده است. طبق اظهار وی، به نظر می‌رسد که مدیران مجموعه‌ها، زمان بیشتری نسبت به قبل صرف وجین می‌کنند و این میزان افزایش، تقریباً در منابع چاپی و رقمی برابر است. (۷: ۱۷۷-۱۸۱)

مسئله فضا و آسیب ظاهری: معیارهای به حاشیه رانده شده

مسئله اشغال فضا و آسیب ظاهری، جزو مهم‌ترین معیارهای وجین در مجموعه‌های چاپی شمرده می‌شود؛ لیکن به نظر می‌رسد در وجین منابع الکترونیکی چندان تأثیرگذار نیستند. به همین دلیل، برخی با تکیه بر رخت بریستن این مسائل از منابع الکترونیکی، چنین عنوان می‌کنند که اگر منابع الکترونیکی فضای چندانی اشغال نمی‌کنند و جبر زمانه هم بر آن‌ها بی‌تأثیر است، دیگر چه ضرورتی برای انجام وجین چنین منابعی وجود دارد؟

- وجین و مسئله فضا

یکی از مهم‌ترین دلایل توجیه‌کننده وجین در محیط‌های سنتی اطلاعات، همانا مسئله فضا می‌باشد. به عبارت دیگر، با برداشتن یک منبع اطلاعاتی، فضا برای مکان‌دهی منبع اطلاعاتی جدید فراخ می‌گردد.

از جانب دیگر، عامل فضا، یکی از معیارهایی است که با ظهور رسانه‌های الکترونیکی به حاشیه رانده شده است. چون میزان فضایی که کتاب‌های الکترونیکی اشغال می‌کنند، بسیار ناچیز است، حفظ و نگهداری این‌گونه مجموعه‌ها، هرگز مشکلات حاد کمبود فضا را

- که مثلاً در کتاب‌های چاپی می‌بینیم - به وجود نمی‌آورد. به عبارت دیگر، در محیط‌های الکترونیکی مشکلاتی نظیر سنگینی قفسه‌ها، نبود مکان کافی برای کتاب‌های جدید، و به‌طور کلی محدودیت فضا چندان مطرح نمی‌باشد. ولی آیا این ویژگی، توجیه‌کننده سلب وجین است؟ از آن‌جا که هدف از وجین، «حداکثر استفاده از منابع اطلاعاتی کتابخانه، بهبود تسهیل در استفاده، ارائه خدماتی با کیفیت» (۱۱) و به‌طور کلی سلامت مجموعه می‌باشد، چنین می‌توان نتیجه گرفت که حل شدن مسئله فضا، باعث حذف فرایند وجین از شرح وظایف کتابداران نمی‌شود. از طرف دیگر، در محیط سنتی نیز «تاکنون هیچ کتابخانه‌ای ساخته نشده است که بتواند بدون انجام وجین، به‌طور مستمر مواد جدید به مجموعه خود بیفزاید، حتی اگر برای همه مواد جدید خود به اندازه کافی فضا در اختیار داشته باشد» (۱۳). به بیان دیگر، چنانچه کتابخانه‌ای با محدودیت فضا هم روبه‌رو نباشد، باز هم باید در وجین آن مجموعه کوشید. زیرا وجود فضای کافی، موضوع وجین مجموعه را منتفی نمی‌کند. پس در مجموعه‌های الکترونیکی نیز - که مسئله محدودیت فضا چندان مطرح نیست - می‌باید مبادرت به وجین مجموعه کرد.

چنانچه کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی از انجام فرایند وجین سرباز زنند و منحصرأ به دلیل بحرانی نبودن مسئله فضا، اقدام به گردآوری هر نوع منبع الکترونیکی کنند، پس از مدتی کتابخانه به انباری از منابع بی‌مصرف تبدیل خواهد شد و به‌جای آنکه منابع کتابخانه در جریان باشند، کمتر تمایلی

به استفاده از آن‌ها وجود خواهد داشت و به عبارت دیگر، کتابخانه به بایگانی مبدل خواهد شد. در چنین حالتی، کاربران با وارد کردن موضوع خود در جعبه جستجو، ممکن است با انبوهی از نتایج (منابع) روبه‌رو شوند. این امر، هر چند در نگاه نخست ممکن است باعث خوشحالی موقت کاربر گردد، ولی پس از اندکی تأمل و انجام واریسی دقیق‌تر، بدین نتیجه رهنمون خواهد شد که بخش انبوهی از این منابع به کارش نمی‌آید. به عبارت دیگر، جامعیت بیشتر می‌شود، ولی طبعاً از مانعیت کاسته خواهد شد. این، در حالی است که نظام اطلاعاتی بهتر است با مصالحه، حد میانه را معمول کند (۱: ۶۷). وجین، به کاربران کمک می‌کند تا منابع جاری و مرتبط را راحت‌تر پیدا کنند و این، بر میزان گردش منابع می‌افزاید. زیرا وجین، باعث حذف منابعی می‌شود که ممکن است بر سر راه کاربر در جستجوی اطلاعات مانع ایجاد کند.

از طرف دیگر، «هر چند ممکن است کمبود فضا در شمار نگرانی‌های اساسی کتابخانه‌های آینده قلمداد نگردد، اما بی‌گمان مسئله افزایش حجم انتشارات به قوت خود باقی است و شتاب مضاعفی هم خواهد یافت. به‌واقع، در عصری که به‌زعم بسیاری، عصر انفجار و آلودگی اطلاعات خوانده شده، دستیابی به منابعی که روزآمدترین، معتبرترین و سازمان‌یافته‌ترین اطلاعات را به مخاطبان خود ارائه دهند، همچنان نیاز اساسی کاربران امروز و فردا خواهد بود. در چنین محیطی وجین کردن، هر چه بیشتر با امر بازیابی و توسعه مجموعه پیوند خواهد

خورد و در این روند نقش اساسی خواهد داشت». (۳: ۶۵-۷۸)

- وجین و مسئله آسیب ظاهری منابع

یکی دیگر از عواملی که پیشتر جزء معیارهای وجین منابع اطلاعاتی چاپی به شمار می‌رفت و امروزه با ظهور رسانه‌های الکترونیکی از میان برداشته شده است، همانا آسیب ظاهری منابع (فرسودگی ظاهری کتاب، خط‌خوردگی، و یا پارگی آن) می‌باشد. ولی اگر ژرف‌تر به این مسئله بنگریم، متوجه خواهیم شد که هرچند در منابع الکترونیکی مسئله کتاب‌های آسیب‌دیده وجود ندارد، لیکن در مورد منابع چاپی هم هنگامی که کتابی به خاطر این معیار (آسیب ظاهری) از مجموعه برچیده می‌شد، حتی الامکان یا پس از مرمت به مجموعه بازگردانده می‌شد و یا جایگزین نو آن (تحت همین عنوان) خریداری می‌شد و در قفسه قرار می‌گرفت. به عبارت دیگر، در چنین حالتی وجین به معنای واقعی کلمه انجام نمی‌گرفت. زیرا همان محتوا با ظاهری جدید به مجموعه بازگردانده می‌شد و این، در حالی است که در سایر معیارهای وجین، محتوای جدید جایگزین محتوای کهنه می‌شود. از این‌رو، می‌توان چنین اظهار کرد که هر چند مسئله آسیب ظاهری درباره کتاب الکترونیکی صدق نمی‌کند، لیکن این عامل نیز نمی‌تواند دست کشیدن از فرایند وجین منابع الکترونیکی را توجیه کند. به عبارت دیگر، وجین به‌عنوان یکی از فرایندهای مهم کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی، همچنان به بقای خویش ادامه خواهد داد.

لزوم تدوین خط‌مشی وجین در محیط‌های الکترونیکی

کتابخانه‌ها، چه زمانی باید اقدام به وجین کتاب‌های الکترونیکی کنند؟ وجین، باید فعالیتی مدون و برنامه‌ریزی شده باشد. از این رو، باید دقیقاً از زمانی شروع شود که کتابخانه اقدام به ارائه مجموعه کتاب‌های برخط می‌کند. کتابخانه‌ها، باید اقدام به توسعه معیارهای ارزیابی میزان استفاده از مجموعه نمایند؛ به‌طوری که به هنگام وجین، فرایند نحوه آن به تثبیت رسیده باشد. همچنین، کتابخانه‌ها می‌توانند کتاب‌های الکترونیکی را نیز در برنامه زمانی فعلی وجین بگنجانند و کتابدارانی را به امر وجین آن‌ها بگمارند. (۱۴: ۱۵۸-۱۵۹)

داشتن خط‌مشی وجین، مکمل خط‌مشی مجموعه‌سازی کتابخانه است. خط‌مشی وجین، می‌تواند به‌عنوان ابزاری قدرتمند در مقابل انتقادهایی به‌کار رود که درباره حذف فلان کتاب خاص از مجموعه مطرح می‌شود. «خط‌مشی وجین، می‌تواند به‌عنوان سندی به‌کار رود که بیانگر این نکته باشد که مجموعه، همواره باید پویا باشد و وجین نیز به مثابه انتخاب، برای مجموعه حیاتی می‌باشد. این خط‌مشی، می‌باید در قالب عبارات کلی، معیارهایی را مشخص سازد که به هنگام وجین مدنظر قرار می‌گیرند؛ معیارهایی نظیر تکراری بودن، مصرف نداشتن، شرایط فیزیکی، نسخه‌های متعدد، ارزش تحقیقاتی، پوشش مناسب رشته‌ای، دسترس‌پذیری، مواد مشابه، افزودن ویرایش‌های جدید، میزان استفاده، تناسب داشتن با نیازهای کاربران، و...». (۹: ۲۷۳-۲۷۹)

هر چه مجموعه کهن‌تر شود و فن‌آوری مربوط به آن کامل‌تر گردد، به کتابداران کمک خواهد کرد تا با بررسی بیشتر درباره معیارهای سنتی و جین و نحوه به‌کارگیری آن در مجموعه‌های الکترونیکی، به خط‌مشی استاندارد رهنمون گردند. (۱۴: ۱۵۸-۱۵۹)

معیارهای و جین در محیط‌های الکترونیکی

موهبتی که فن‌آوری اطلاعات فراروی جامعه بشری نهاده است، سبب تسریع و تسهیل در انجام امور شده است. کتابداران بخش مجموعه‌سازی نیز، از این موهبت بی‌نصیب نمانده‌اند و خواهند توانست بدون دردسرهایی نظیر حضور فیزیکی در میان قفسه‌ها به منظور ارزیابی و وقتگیر کتاب‌ها، در فضایی کوچک اقدام به ارزیابی و و جین مجموعه کنند. «کتابداری که مسئول و جین کتاب‌های الکترونیکی است، به یک رایانه، احتمالاً یک نرم‌افزار صفحه گسترده^۶ و دسترسی به فهرست کتابخانه نیاز خواهد داشت» (۱۴: ۱۵۸-۱۵۹). از این رو، و جین منابع الکترونیکی سریع‌تر و راحت‌تر است.

معیارهای قابل استفاده کدام است و این معیارها، چگونه برای کتاب‌های الکترونیکی به‌کار می‌روند؟ در اکثر موارد، معیارهای سنتی را نظیر صحت اطلاعات، روزآمد بودن، وسعت موضوعی و میزان استفاده را می‌توان برای مجموعه‌های کتاب الکترونیکی غیرداستانی به‌کار برد. کتاب‌های داستانی برخلاف انواع غیرداستانی، ممکن است

فناناپذیر شوند (۱۴: ۱۵۸-۱۵۹). زیرا کهنگی مطالب، آن‌گونه که در مورد کتاب‌های علمی (غیرداستانی) صدق می‌کند، در مورد ادبیات داستانی صادق نیست.

معیارهای اضافی دیگر و مختص مجموعه‌های برخط نیز باید در نظر گرفته شود؛ مهم‌ترین معیارها از این دست، همانا قالب^۷ و سودمندی^۸ منابع الکترونیکی است. (۱۴: ۱۵۸-۱۵۹)

- قالب

از میان تمام معیارهای مورد استفاده برای تعیین حذف و جایگزینی هر منبع الکترونیکی، قالب بی‌نهایت مهم است (۱۴: ۱۵۸-۱۵۹). همان‌طور که می‌دانیم، کتاب‌های الکترونیکی قالب‌های مختلفی دارند و متأسفانه تاکنون قالب استاندارد برای این نوع رسانه تدوین نشده است. به همین دلیل، ناشران بزرگ، اقدام به تولید کتاب‌های الکترونیکی در قالب‌های مختلف و گاهی در قالب‌های ابداعی خود می‌کنند و باعث ایجاد نوعی هرج و مرج در عرصه نشر می‌شوند. هر قالب، دارای مزایا و معایب خاص خود است. برخی از این قالب‌ها عبارتند از:

Image file , E-guide, eGuide, Rich Text Format, Hyper Text Markup Language, Open Electronic Book Package Format, Fiction Book, Text Encoding Initiative, Plucker, CHM Format, DjVu, Portable Document Format, PostScript,

۶. Spreadsheet: برنامه‌ای که امکان انجام محاسبات را درباره چندین ستون اعداد فراهم می‌سازد (نظیر اکسل).

7. Format.

8. Functionality.

Microsoft, ExeBook eReader، و...

کتابداران باید از خود بپرسند که آیا قالب فعلی، مانعی برای دسترسی آسان به منابع محسوب می‌شود یا خیر؟ آیا کاربران از این قالب استقبال و استفاده می‌کنند؟ توانایی فروشنده هم در فراهم ساختن توسعه‌هایی در حیطه سودمندی و بهبودهایی که به ارتقای کیفیت قالب می‌انجامد، به همین میزان اهمیت دارد. «اگر فناوری به کار رفته در تولید نوعی کتاب الکترونیکی کهنه و کنار گذاشته شود، محتوای آن را چگونه می‌توان بازیابی کرد؟ از رده خارج شدن فناوری‌های قدیمی در زمینه رایانه‌ها، امری طبیعی به نظر می‌رسد. بازیابی مدارک با استفاده از فناوری‌های ورافتاده، اگر غیرممکن نباشد، لاقلاً بسیار دشوار خواهد بود» (۴: ۴۲-۴۵). در نتیجه، چنانچه قالب مربوط به منابع الکترونیکی کهنه و بی‌مصرف باشد، باید اقدام به وجین آن منابع و سفارش منابعی در قالب‌های جدید و روزآمد کرد.

– سودمندی

سودمندی کتاب‌های الکترونیکی بسیار متنوع می‌باشد؛ به طوری که به هنگام انتخاب/ وجین منابع الکترونیکی باید این نوع سودمندی‌ها و همچنین علاقه کاربران و کتابداران را در نظر داشت. برخی از سودمندی‌های کتاب‌های الکترونیکی عبارتند از: امکان تغییر قلم و رنگ متن، قابلیت خوانایی، امکان مطالعه برون خط^۹ کتاب الکترونیکی، قابلیت جستجوی تمام‌متن، وجود فرایبوند، چندرسانه‌ای بودن، قابلیت ارائه متن به صورت صوتی، قابلیت چاپگیری،

قابلیت حذف و جایگذاری، روزآمدسازی خودکار، قابلیت امانت‌دهی (حقوق رقی) کتاب‌های الکترونیکی، باید شامل حرکت/ انتقال متن از یک ابزار به ابزار دیگر باشد. این امر، به معنای انتقال یک متن واحد از ابزاری به ابزار دیگر است، نه ایجاد نسخه‌های متعدد از یک متن)، امکان یادداشت‌برداری در محیط کتاب، قابلیت قطعه‌قطعه کردن (مثلاً برای گذاشتن فصل حاضر از کتاب در بخش رزرو: به منظور اهداف درسی)، قابلیت تطبیق با نظام فعلی کتابخانه، قابلیت بازگرداندن کتاب به حالت اول بعد از اعمال تغییرات ناشی از کاربران، و ... (۸). کتابخانه‌ها، باید با توجه به سودمندی‌های یاد شده و وجود آن‌ها در انواع کتاب‌های الکترونیکی و همچنین کاربرد آن‌ها در مجموعه‌های خود، اقدام به تصمیم‌گیری درباره سفارش یا حذف منابع کنند.

برخی فروشندگان و ناشران کتاب‌های الکترونیکی، این امکان را فراهم می‌کنند تا در یک زمان کاربران متعددی امکان دسترسی به محتوای یک عنوان خاص را داشته باشند. سایر فراهم‌کنندگان محتوای کتاب‌های الکترونیکی، روش‌هایی توسعه داده‌اند که تجربه کتاب چاپی سنتی را شبیه‌سازی و تضمینی می‌کنند تا در هر زمان فقط یک نفر به عنوان خاصی دسترسی داشته باشد (۱۲: ۴۴). در حالت دوم، اگر کاربری یک کتاب الکترونیکی را امانت بگیرد، تا وقتی که آن کتاب را عودت نداده باشد، فرد دیگری نخواهد توانست بدان دسترسی پیدا کند. بنابراین، عنوان‌های پرتقاضا را باید در چندین

نسخه تهیه کرد. (۱۴: ۱۵۸-۱۵۹)

تاریخ حق مؤلف کتاب نیز، مطمئناً در امر وجین معیاری تأثیرگذار می‌باشد و اکثر کتابخانه‌ها، هم‌اکنون سطوح وجین خود را در موضوعات خاصی نظیر پزشکی و حقوق، براساس سن خاصی قرار داده‌اند. کتابخانه‌ها باید این فهرست‌ها را بررسی کنند و مشخص سازند که آیا برای قالب کتاب الکترونیکی درخور اجرا (عملی) هستند یا نه؟ تعداد کاربران مربوط به هر عنوان را، می‌توان بسته به نوع کتابخانه، عامل دیگری محسوب کرد (۱۴: ۱۵۸-۱۵۹). با گذشت زمان، ممکن است عوامل دیگری هم خود را نمایان سازد و جزء معیارهای وجین به‌شمار آید!

وجین در وبگاه‌های کتابخانه‌ای

در سالیان اخیر، شاهد ظهور و رشد روزافزون وبگاه‌های کتابخانه‌ای بوده‌ایم. «به‌طوری که وبسایت کتابخانه دیگر به مثابه خدمتی اضافی تلقی نمی‌شود، بلکه تبدیل به وسیله‌ای برای نشان دادن وجود کتابخانه و ارائه خدمات آن به کاربران شده است» (۲: ۱۳). این محمل‌های جدید نیز، پیکره‌ای پویا هستند که به‌طور ادواری مستلزم وجین هستند. چنانچه برخی از شمایل (آیکون)ها و یا پیوندهای موجود در وبگاه کتابخانه، چندان مورد استفاده کاربران قرار نگیرند، و به عبارت دیگر قابلیت استفاده نداشته باشند، باید اقدام به مرمت یا وجین آن شمایل و قرار دادن شمایلی جدید،

با توجه به نیازهای کاربران و اهداف کتابخانه به‌جای آن‌ها کرد. ارزیابی و وجین وبگاه‌های کتابخانه‌ای - که براساس معیارهایی نظیر قابلیت استفاده صورت می‌پذیرد - در قالب اصطلاحی به نام بازطراحی^{۱۰} انجام می‌شود و از این طریق، شکل ظاهری و محتوایی وبگاه متحمل تغییراتی در راستای استفاده بیشتر از آن می‌شود. «برای بازطراحی، نیازمند گردآوری داده‌هایی می‌باشیم که عبارتند از: اهداف وبگاه، گروه‌های اصلی مراجعه‌کننده، و رفتار بخصوص آن‌ها» (۲: ۲۰). بد نیست در تعریف قابلیت استفاده، این نکته را نیز بدانیم که اگر مراجعه‌کنندگان به وبگاه کتابخانه رجوع کردند و توانستند از خدمات آن بهره بگیرند، در این صورت چنین وبگاهی قابلیت استفاده دارد. ولی چنانچه آنان با برخی مشکلات یا موانع مواجه شوند، در این حالت باید اقدام به کاربرد برخی از اصول شایسته‌تر کرد^{۱۱}.

سنجش الکترونیکی در خدمت ارزیابی و وجین منابع الکترونیکی کتابخانه

یکی از روش‌های نوینی که می‌تواند در ارزیابی و وجین منابع الکترونیکی به‌کار آید، سنجش الکترونیکی^{۱۲} است. سنجش الکترونیکی، عبارت از محاسبه میزان استفاده از منابع اطلاعاتی موجود در شبکه است. محاسبه تعداد بازدیدها از وبگاه، شاید ساده‌ترین شکل سنجش الکترونیکی باشد. چنین محاسباتی می‌تواند شامل تعداد دفعات

10. Redesign.

۱۱. برای آگاهی از اصول قابلیت استفاده، بنگرید به:

http://www.useit.com/papers/heuristic_list.html و <http://www.oclc.org/usability/heuristic/set.htm>

12. E-metrics.

دسترسی به یک صفحه وبی، یا میزان رؤیت صفحه وبی در هر روز یا هفته باشد. این تعریف عام از سنجش الکترونیکی، به منزله داده‌هایی است که گزارش‌هایی درباره شمار بازدیدکنندگان وبگاه، تعداد کل جستجوهای ماهیانه درباره اصطلاح یا عبارت خاص در پایگاه اطلاعاتی و به‌طور کلی میزان استفاده از منابع الکترونیکی موجود ارائه می‌دهد. از این‌گونه اطلاعات، می‌توان در پیدا کردن دید بهتر از نحوه تعامل و بهره‌گیری مردم یا گروه‌ها از اطلاعات یا خدمات قابل دسترسی در قالب‌های شبکه‌ای و الکترونیکی استفاده کرد. کتابخانه‌ها نیز، درصدد استفاده از سنجش الکترونیکی برای مدیریت مجموعه‌های الکترونیکی خود می‌باشند. تردیدی وجود ندارد که کتابخانه‌ها در محیط رقمی امروزی برای مدیریت قسمت‌های برخط مجموعه‌های خود، نیاز بحرانی به سنجش الکترونیکی دارند. کتابخانه‌ها به‌عنوان بخشی از فرایند انتخاب/ وجین منابع الکترونیکی خود، باید داده‌های مختلفی نظیر هزینه سالیانه اشتراک و میزان ربط مجموعه، در نظر بگیرند (۱۲): (۱۰۵). کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی، با اتکا به داده‌های حاصل از گزارش‌های سنجش الکترونیکی، می‌توانند در زمینه نگهداشت یا وجین منابع الکترونیکی خود اقدام کنند.

نتیجه‌گیری

عوامل فراوانی وجود دارد که موفقیت مجموعه‌های الکترونیکی را رقم می‌زند. اما صرف‌نظر از میزان استفاده، مجموعه باید به‌طور نظام‌مند و مستمر وجین شود تا سودمندی خود را

حفظ کند. زمانی که کاربران برای امانت گرفتن و مطالعه منبعی الکترونیکی رجوع می‌کنند، دست‌کم انتظار آن‌ها بر خورداری از سطح خدمات برابر با کاربران منابع چاپی است. به عبارت دیگر، انتظار بر خورداری از مجموعه‌ای را دارند که در زمان مناسب پاسخ‌گوی نیازهای اطلاعاتی آنان باشد؛ و چنین مجموعه‌ای به‌وجود نمی‌آید مگر با ارزیابی و وجین مستمر! از این رو، مجموعه‌های الکترونیکی باید همانند مجموعه‌های چاپی مورد ارزیابی مداوم قرار گیرند و از نظر کیفیت و جاری بودن نظارت شوند.

با تولید روزافزون منابع الکترونیکی، گردآوری نامحدود این نوع منابع - تنها به صرف اینکه از نظر فضا فاقد محدودیت هستیم - با رسالت کتابخانه‌ها مبنی بر ارائه خدمات اطلاعاتی مناسب در زمان مناسب، مغایرت دارد و نه تنها کاربر را به مسیر واقعی رهنمون نمی‌سازد، بلکه او را گمراه می‌کند.

گرچه به نظر می‌رسد که شمول معیارهایی نظیر محدودیت فضا و آسیب ظاهری در ارزیابی و وجین منابع الکترونیکی کمرنگ شده است، ولی عوامل جدید دیگری از قبیل قالب و میزان سودمندی در مورد منابع الکترونیکی مطرح است که در کنار دیگر عوامل قدیمی (نظیر میزان استفاده، ویرایش‌های جدید، و...)، فرایند وجین را در محیط‌های الکترونیکی توجیه کرده است. همچنین وبگاه‌های کتابخانه‌ای نیز نظیر کتابخانه‌ها پیکره‌ای پویا و مستلزم وجین هستند؛ زیرا بی‌مصرفی برخی از قسمت‌ها یا صفحات وبگاه، به معنای ناکارآمدی آن است که وجینش با تعمیر یا برداشتن دیسه‌های بیمار و ایجاد بازطراحی

roles of collection managers in research libraries". *Collection Building*, Vol.23, No.4 (2004): 177-181.

8. Gibbons, S.; Peters, Tom; Bryan, Robin. "E-book functionality white paper". [on-line]. Available: <http://www.lib.rochester.edu/main/ebooks/ebookwg/white.pdf>. [11Oct.2006].

9. Metz, Paul; Gray, Caryl. "Perspectives on public relations and library weeding". *The Journal of Academic Librarianship*, Vol.31, No.3 (2005): 273-279.

10. Moore, Jo Anne. "Guidelines for collection evaluation and weeding". [on-line]. Available: http://www.tea.state.tx.us/technology/libraries/lib_downloads/weeding1.pdf. [11Oct. 2006].

11. "Weeding: a practical manual for librarians". 1998. [on-line]. Available: <http://lms.jefferson.k12.ky.us/resourcelib/WeedingColl.pdf>. [11Oct.2006].

12. White, A.; Djiva Kamal, Eric. *E-metrics for library and information professionals : how to use data for managing and evaluating electronic resource collections*. London : Facet Publishing, 2006.

13. "Why do libraries weed...even in times of reduced budgets?". [on-line]. Available:<http://berkeleypubliclibrary.org/system/WHYWEED.pdf>. [11Oct.2006].

14. Wilson, A. P. "Weeding the e-book collection". *Public Libraries*, No.43 (May/ Jun.2004): 158-159.

تاریخ دریافت: ۱۳۸۵/۱۰/۲۵

در وبگاه، انجام می‌پذیرد. هنوز مشخص نیست که آیا مجموعه الکترونیکی خوب وجین شده - نظیر آنچه در کتابخانه‌های سنتی رخ می‌دهد - باعث افزایش گردش مجموعه می‌شود یا خیر؟ انجام تحقیقات بیشتر درباره معیارهای سنتی وجین و چگونگی کاربرد آنها درباره مجموعه‌های الکترونیکی، بدون شک یاری کتابداران در این امر خواهد شد.

منابع

۱. پولیت، ا. استون. *نظام‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات: خاستگاه، توسعه و کاربردها*. ترجمه محمدحسین دیانی و جعفر مهراذ. شیراز: کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز، ۱۳۸۰.

۲. دیویدسن، سوزانا؛ یانکی، اوریل. *طراحی وب سایت: راهنمای گام به گام برای کتابخانه‌ها (رویکردی کاربرمدارانه)*. ترجمه زهیر حیاتی و علی‌اکبر خاصه. تهران: چاپار، ۱۳۸۵.

۳. سوهانیان حقیقی، محمد. «وجین: ضرورت پویایی کتابخانه‌ها در مجموعه‌سازی». *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، دوره هفتم، ۲ (۱۳۸۳): ۶۵-۷۸.

۴. علیزاده، حمید. «کتاب الکترونیکی: انقلاب دوم گوتنبرگ!». *اطلاعات علمی*، دوره شانزدهم، ۳ (۱۳۸۰): ۴۲-۴۵.

5. Banks, Julie. "Weeding book collections in the age of the internet". *Collection Building*, Vol.21, No.3 (2002): 113-119.

6. Clayton, P.; Gorman, G. E. *Managing information resources in libraries: collection management in theory and practice*. London: Library Association, 2001.

7. Dorner, Daniel G. "The impact of digital information resources on the